

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

ТОВКАНЕЦЬ ОКСАНА СЕРГІЇВНА

УДК 37.013.42

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ
ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ
УЧНІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ УЧИЛИЩ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Тернопіль – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник : доктор педагогічних наук, професор
КОЗУБОВСЬКА Ірина Василівна,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
завідувач кафедри соціальної роботи.

Офіційні опоненти : доктор педагогічних наук, професор
ПОЛЩУК Юрій Йосипович,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
завідувач кафедри соціальної педагогіки;

кандидат педагогічних наук, старший
науковий співробітник
ФЕДОРЧЕНКО Тетяна Євгенівна,
Інститут проблем виховання НАПН України,
провідний науковий співробітник
лабораторії превентивного виховання.

Захист відбудеться 13 червня 2012 р. о 10 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.053.01 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка за адресою: зала засідань, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за адресою: вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027.

Автореферат розісланий 11 травня 2012 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. І. Янкович

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Період трансформації українського суспільства характеризується нестабільністю політичної, економічної, соціальної, правової системи, різким соціальним розшаруванням, змінами у суспільній свідомості, переосмисленням духовних цінностей, значною деформацією моральних підвалин суспільства, що, в свою чергу, зумовило зростання різних девіантних проявів серед дорослих і молоді.

Впродовж останніх десятиріч значного розповсюдження набули девіації серед учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних училищ (бродяжництво, алкоголізм, проституція, наркоманія, правопорушення). У загальній кількості правопорушень відсоток протиправних дій, скоєних підлітками, становить сьогодні близько 25. Зростає кількість правопорушень серед неповнолітніх, які передбачають кримінальну відповідальність, поширюються нові види злочинів, притаманні здебільшого дорослим: торгівля наркотиками, розбійні напади, комп'ютерні злочини, рекет, викрадення людей з метою отримання викупу та інші.

Питання профілактики девіантної поведінки неповнолітніх досліджуються зарубіжними і вітчизняними вченими (П. Вест, О. Джужа, А. Дойч, І. Запорожан, І. Ковчина, А. Коен, Н. Максимова, Г. Міньковський, Р. Овчарова, В. Оржеховська, В. Синьов, В. Тюріна, Т. Федорченко, М. Фіцула та ін.), проте проблема профілактики девіантної поведінки серед учнів професійно-технічних училищ поки що не була предметом спеціальних педагогічних досліджень.

Водночас статистичні дані свідчать про зростання девіацій серед цієї категорії учнівської молоді, яка відзначається певною специфікою. Саме серед учнів професійно-технічних училищ дуже багато вихідців з неблагополучних родин; переважна більшість з них мали серйозні проблеми з навчанням і поведінкою ще в загальноосвітній школі; у них відсутній досвід моральної поведінки; частина підлітків не може адаптуватися до умов навчання в професійно-технічному училищі і проживання поза родиною. Все це, безперечно, актуалізує проблему профілактики девіантної поведінки учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Актуальність дослідження підсилюється наявними суперечностями між: вимогами держави до підготовки висококваліфікованих робітників в системі професійно-технічної освіти і реальним рівнем їх освіченості і вихованості; існуючим переважно карально-репресивним характером заходів, які застосовуються стосовно неповнолітніх правопорушників, та соціально-правовим захистом і виховним впливом на особистість в умовах демократизації і гуманізації суспільства; консерватизмом змісту, традиційних форм і методів навчально-виховного процесу в професійно-технічних училищах та потенційними можливостями використання сучасних форм і методів.

Безперечно актуальність проблеми і відсутність наукових досліджень зумовили вибір теми дисертаційної роботи: « Педагогічні умови профілактики девіантної поведінки учнів професійно-технічних училищ».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано в ДВНЗ «Ужгородський національний університет» відповідно до планів науково-дослідних робіт, зокрема комплексних тем: «Теоретико-методологічні засади формування системи соціальної роботи в Україні» (шифр 0198U007793) і «Теоретико-методологічні засади особистісно-професійного становлення майбутніх фахівців» (№ 378 (0.83.9)).

Тема дисертації затверджена вченою радою ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (протокол № 8 від 24 вересня 2009 р.) та узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 8 від 22 грудня 2009 р.)

Об'єкт дослідження – девіантна поведінка неповнолітніх та її попередження.

Предмет дослідження – профілактика девіантної поведінки учнів професійно-технічних училищ.

Мета дослідження: на основі педагогічного моніторингу і моделі попередження проявів девіацій обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови профілактики девіантної поведінки учнів професійно-технічних училищ.

Мета дослідження зумовила такі завдання:

1. З'ясувати стан дослідженості проблеми девіантної поведінки неповнолітніх та її профілактики в науковій літературі.
2. Виявити особливості девіантних проявів учнів професійно-технічних училищ.
3. Визначити критерії і показники рівнів схильності учнів до девіацій та обґрунтувати модель попередження їх проявів.
4. Визначити педагогічні умови профілактики девіантної поведінки учнів професійно-технічних училищ.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: фундаментальні положення сучасної філософії освіти (І. Зязюн, В. Кремень, В. Кравець); концепції інтеграції професійної освіти в умовах глобалізаційних процесів (С. Гончаренко, Н. Ничкало, С. Сисоєва); концептуальні положення філософської, психологічної, соціологічної, правової і педагогічної науки про сутність особистості, діалектичні суперечності процесу становлення особистості, детермінованість її поведінки зовнішніми і внутрішніми факторами (Г. Костюк, А. Маслоу, А. Макаренко, В. Сухомлинський); провідну роль діяльності і особистісно-діяльнісного підходу у формуванні особистості (І. Бех, Л. Божович, Л. Виготський); положення превентивної педагогіки про вплив соціальних інститутів на особистість (І. Ковчина, В. Оржеховська, М. Фіцула).

У процесі дослідження використовувались такі методи: теоретичні – аналіз філософських, психолого-педагогічних, соціологічних, юридичних джерел з проблеми дослідження для систематизації та узагальнення наявних даних, визначення сутності основних понять, виявлення сучасного стану досліджуваної проблеми та можливостей її вирішення; педагогічне моделювання і проектування, можливості якого були спрямовані на розробку моделі попередження проявів девіацій в учнів

професійно-технічних училищ; емпіричні – спостереження, бесіда, інтерв'ю, анкетування, тестування для виявлення ставлення викладачів і учнів до різних аспектів проблеми та визначення рівня схильності учнів до девіантних проявів; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний) для перевірки функціональності розробленої моделі і дієвості педагогічних умов профілактики девіантної поведінки учнів.

Експериментальна база дослідження. У дослідженні на різних його етапах брали участь 442 учні, 55 педагогічних працівників, 127 батьків. Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі Вищого професійного училища № 3 м. Мукачева, Вищого професійного училища № 34 м. Виноградovo, Берегівського професійного ліцею сфери послуг, Державного професійно-технічного навчального закладу «Мукачівський професійний аграрний ліцей імені Михайла Данканича», Державного навчального закладу «Мукачівський професійний ліцей», Хустського професійного ліцею сфери послуг (Закарпатська область), Тернопільського державного вищого професійного училища ресторанного сервісу і торгівлі.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше:

- обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічні умови профілактики девіантної поведінки учнів професійно-технічних училищ (врахування індивідуально-типологічних особливостей учнів у профілактико-виховному процесі; реалізація інноваційних форм і методів формування правосвідомості учнів; підготовка педагогічних працівників професійно-технічного навчального закладу до превентивної діяльності; взаємодія училища з соціальними інститутами і державними установами у здійсненні профілактичної роботи);

- виявлено особливості девіантних проявів учнів закладів професійно-технічної освіти (неорганізованість у плануванні й реалізації навчальної і трудової діяльності; ухилення від участі у суспільно-корисній та благодійній роботі; агресивність, впертість, підвищена активність, імпульсивність у формуванні взаємин з людьми; незнання і недотримання моральних норм і правил поведінки, копіювання її асоціальних зразків; наявність шкідливих звичок (паління, вживання алкоголю, захоплення азартними іграми, надмірне перебування у віртуальному світі);

- обґрунтовано модель попередження проявів девіацій в учнів професійно-технічних училищ, складовими якої є: мета; об'єкти і суб'єкти профілактичної роботи; види профілактики; наукові підходи до організації профілактичної діяльності; закономірності і принципи, зміст, методи, форми, етапи профілактичної роботи; діагностичний інструментарій та результат;

- визначено критерії (медико-психологічний, соціальний, навчальний, культурологічно-ціннісний) та показники рівнів схильності учнів до девіацій.

Подальшого розвитку набули зміст і методи превентивного виховання та підходи до організації педагогічного моніторингу профілактичної діяльності.

Практичне значення дослідження полягає у розробці конкретних шляхів здійснення профілактичної роботи з учнями ПТУ, підготовці методичних рекомендацій з профілактики девіантної поведінки учнів для педагогічних працівників системи професійно-технічної освіти.

Матеріали дослідження можуть бути використані в розробці спецкурсів з педагогіки, психології, соціальної роботи для студентів вищих навчальних закладів, ФПО, а також у практичній професійній діяльності працівників освітніх закладів, правоохоронних органів і соціальних служб.

Результати дослідження впроваджені у навчально-виховний процес ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (довідка № 01-10/1838 від 10.10. 2011 р.), Тернопільського державного вищого професійного училища ресторанного сервісу і торгівлі (довідка № 524 від 27.11.2011 р.), Вищого професійного училища № 3 м. Мукачева (довідка № 326 від 30.11.2011 р.), в діяльності відділу кримінальної міліції в справах дітей Мукачівського МВ УМВС (довідка № 20 від 21.12. 2011 р.).

Особистий внесок автора. Дисертаційна робота є узагальненням результатів дослідження проблеми профілактики девіантної поведінки учнів професійно-технічних училищ, які отримані цілком самостійно. Ідеї співавторів окремих публікацій у дисертації не використовувались. У монографії, написаній у співавторстві з І. Козубовською, дисертантці належать розділи: II, III; у монографії, написаній у співавторстві з І. Козубовською, Н. Зобенько – розділ III.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні результати дослідження апробовано у доповідях на науково-практичних конференціях та наукових семінарах: *міжнародних* – «Соціально-профілактична робота з попередження насильства серед дітей та молоді» (м. Ужгород, 2009), «Підготовка соціальних працівників до роботи з дітьми групи «ризик» (м. Ужгород, 2009), «Актуальні проблеми підготовки фахівців до роботи з соціально дезадаптованими і маргінальними групами населення» (м. Херсон, 2010), «Управління в освіті» (м. Львів, 2011), «Aplikovane vedecke povinky – 2011» (м. Прага, 2011), «Соціальна робота і підготовка фахівців у світлі вимог Болонської системи» (м. Ужгород, 2011); *всеукраїнських* – «Проблеми становлення та самореалізації творчої особистості майбутніх фахівців гуманітарного спрямування: зміст, форми та методи підготовки» (м. Хмельницький, 2010), «Сучасний соціокультурний простір-2010» (м. Київ, 2010), «Правова освіта перед викликами сучасності» (м. Київ, 2011); *обласній* – «Психологічна та психотерапевтична допомога дітям та молоді» (м. Ужгород, 2010).

Публікації. Результати дослідження висвітлено в 26 друкованих працях, в тому числі: 2 монографії (у співавторстві), 11 статей у фахових виданнях, 3 методичні рекомендації.

Структура дослідження: дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (289 позицій). Загальний обсяг роботи 235 сторінок. Основний зміст дисертації викладено на 188 сторінках. У роботі вміщено 11 таблиць, 12 рисунків. Робота містить 22 додатки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено мету, об'єкт, предмет, завдання; проаналізовано методологічні підходи, методи дослідження; розкрито наукову новизну і практичну значущість роботи; представлено дані щодо експериментальної бази, апробації та впровадження основних результатів дослідження; охарактеризовано структуру дисертації.

У першому розділі – **«Теоретико-методологічні аспекти профілактики девіантної поведінки учнів професійно-технічних училищ»** на основі аналізу наукової вітчизняної і зарубіжної літератури розкрито суть базових понять дослідження: девіантна поведінка, делінквентна поведінка, профілактика, охарактеризовано особливості девіантних проявів учнів професійно-технічних училищ (ПТУ), обґрунтовано основні концептуальні підходи до профілактики девіацій серед учнівської молоді.

Здійснений аналіз наукових джерел з проблеми профілактичної роботи з неповнолітніми, схильними до девіантної поведінки, свідчить про те, що дослідження цієї проблеми розпочалися давно і багато ідей, обґрунтованих видатними вченими минулого, не втратили своєї актуальності і сьогодні. Зокрема, Арістотель, Платон, Ч. Беккарія, Т. Мор, Ж. Руссо та інші висловлювали слушну думку про те, що покарання самі по собі безсилі, треба попередити злочин, тобто наголошували на пріоритетності профілактичних заходів у боротьбі з девіантними проявами.

У кінці ХХ-го століття інтерес до цієї проблеми особливо зростає, оскільки девіантна поведінка серед неповнолітніх набула значного розповсюдження у багатьох країнах світу, в тому числі і в Україні.

Сьогодні наукове вивчення проблеми девіантної поведінки здійснюється в психології, педагогіці, медицині, кримінології, соціології.

Дослідження різних аспектів проблеми девіантної поведінки та її профілактики в молодіжному середовищі посідає чільне місце у творчому доробку вітчизняних учених (Н. Максимова, В. Оржеховська, Є. Петухов, Ю. Поліщук, М. Синьов, Т. Федорченко, М. Фіцула та ін.). Проте, незважаючи на значний інтерес до вивчення цієї проблеми, багато питань залишаються дискусійними. Це стосується і визначення поняття «девіація».

Складність визначення цього поняття обумовлена його міждисциплінарним характером. Зазвичай термін використовується у двох основних значеннях: вчинок, дії людини, що не відповідають офіційно встановленим або фактично сформованим у даному суспільстві нормам; соціальне явище, що виражається у відносно масових і стійких формах людської діяльності, що не відповідають офіційно встановленим чи фактично сформованим у даному суспільстві нормам та очікуванням.

Ми розглядаємо девіантну поведінку учнів як відхилення від прийнятих у даному суспільстві, соціальному середовищі, найближчому оточенні, групі соціально-моральних норм і

цінностей, порушення процесу засвоєння та відтворення цих норм і цінностей, а також саморозвитку і самореалізації в тому суспільстві, до якого вони належать.

Результати досліджень учених, власний педагогічний досвід роботи дає змогу стверджувати, що значна кількість учнів закладів профтехосвіти виявляють девіантну поведінку. Очевидно, це пояснюється тим, що освітній простір закладів системи професійно-технічної освіти суттєво відрізняється від шкільного. Зокрема, більшість учнів професійно-технічних училищ зазвичай виховуються в неблагополучних сім'ях або є дітьми-сиротами. Вони схильні до агресивних вчинків, насильства, у них не сформована система самоконтролю. Багато учнів мають почуття власної неповноцінності, деякі не здатні засвоювати елементарний навчальний матеріал. Їм властива відсутність досвіду моральної поведінки, незнання чи примітивне уявлення про соціальні цінності, неадекватність самооцінки, неправильне ставлення до системи моральних і правових норм, низький рівень правосвідомості, піддатливість зовнішньому впливу, що пов'язано з недостатнім соціальним досвідом підлітків. Серед вихованців професійно-технічних училищ є й такі, які мають відхилення в стані здоров'я (психічного і фізичного); різні форми алкогольної залежності. Багатьом учням професійно-технічних училищ досить важко адаптуватися у новій соціально-педагогічній ситуації, оскільки вони прибули з інших місцевостей, деякі не знайомі зі способом життя в місті.

Девіантна поведінка учнів професійно-технічних училищ проявляється в кількох площинах: як особливості нервових процесів, які впливають на поведінку (підвищена активність, імпульсивність, афективність); соціально обумовлені властивості особистості і риси характеру (неорганізованість, забіякуватість, агресивність, жорстокість, впертість); низька загальна культура (незнання і недотримання моральних норм і правил поведінки, неохайність, безвідповідальність, копіювання зразків асоціальної поведінки); шкідливі звички (паління, вживання алкоголю, наркотиків, захоплення азартними іграми, надмірне перебування у віртуальному світі).

Ми солідарні з вченими Ю. Клочан, Л. Набока, що учні професійно-технічних училищ – це особлива група молоді, якій притаманні раннє професійне самовизначення та формування життєвої перспективи, складна соціальна адаптація, прагнення до самостійності і, водночас, емоційна нестабільність, неадекватна самооцінка, суперечливість психологічних прагнень, ціннісних установок.

Таким чином, необхідність профілактики девіантної поведінки учнів професійно-технічних училищ обумовлена їх психологічною, фізіологічною, соціальною несформованістю, труднощами адаптації тощо.

Аналіз наукових джерел дає змогу стверджувати, що профілактика девіантної поведінки учнів – це система комплексних заходів, які здійснюються державними, громадськими організаціями і спрямовані на виявлення і ліквідацію причин, які негативно впливають на здоров'я

і розвиток особистості неповнолітніх, сприяють їх бездоглядності, вчиненню правопорушень. Зміст профілактичної діяльності полягає в реалізації системи цілеспрямованих заходів, які забезпечують ефективну дію соціальних норм у всіх сферах життя.

З'ясовано, що основними видами профілактики є: соціальна, педагогічна, психологічна, медична, віктимна.

У профілактичній діяльності виокремлюють: інформаційний, соціально-профілактичний, медико-біологічний, психолого-педагогічний підходи, а найбільш поширеними напрямками організації профілактичної роботи є: середовищний, клініко-біологічний, особистісно-орієнтований.

У процесі дослідження виявлено, що сьогодні певна профілактична робота проводиться у всіх професійно-технічних закладах, але вона не є достатньо цілеспрямованою, систематичною і планомірною, не враховуються індивідуально-типологічні властивості учнів, правове виховання часто має формальний характер, оскільки в основному спрямоване на ознайомлення учнів з головними правами і обов'язками, а не на формування правосвідомості і правової культури. Відсутня чітка взаємодія навчального закладу з іншими соціальними інститутами і державними установами. Педагогічні колективи багатьох професійно-технічних училищ не готові до здійснення превентивної діяльності на належному рівні.

У другому розділі – **«Реалізація завдань профілактики девіантних проявів учнів професійно-технічних училищ у процесі експериментально-пошукової роботи»** обґрунтовано й апробовано модель профілактики девіантної поведінки учнів професійно-технічних училищ, проаналізовано етапи її реалізації.

У моделі попередження проявів девіацій в учнів професійно-технічних училищ (рис. 1) взаємопов'язані такі компоненти: мета, зорієнтована на забезпечення ефективної профілактичної роботи; об'єкти профілактики (учні ПТУ); суб'єкти (навчальні заклади, батьки, соціальні служби, правоохоронні органи); види профілактики: загальна і спеціальна (первинна, вторинна, третинна) педагогічна, психологічна, медична, соціальна, віктимна; підходи: інформаційний, соціально-профілактичний, медико-біологічний, психолого-педагогічний; закономірності і принципи (загальні і спеціальні); зміст: педагогічний моніторинг (діагностика схильності до девіантної поведінки, розробка плану корекційно-профілактичних заходів та їх реалізація, усунення причин, які сприяють девіантним проявам); методи (формування свідомості, формування суспільної поведінки, стимулювання діяльності, самовиховання); форми (масові, індивідуальні, групові); етапи (нормативно-установчий, діагностико-прогностичний, планово-змістовий, процесуально-технологічний, проміжково-діагностичний, корекційний, підсумково-діагностичний); критерії схильності до девіацій (медико-психологічний, соціальний, навчальний, культурологічно-ціннісний); рівні схильності до девіацій (високий, середній, низький); результат (низький рівень схильності до девіацій, зменшення кількості девіантних проявів серед учнів ПТУ).

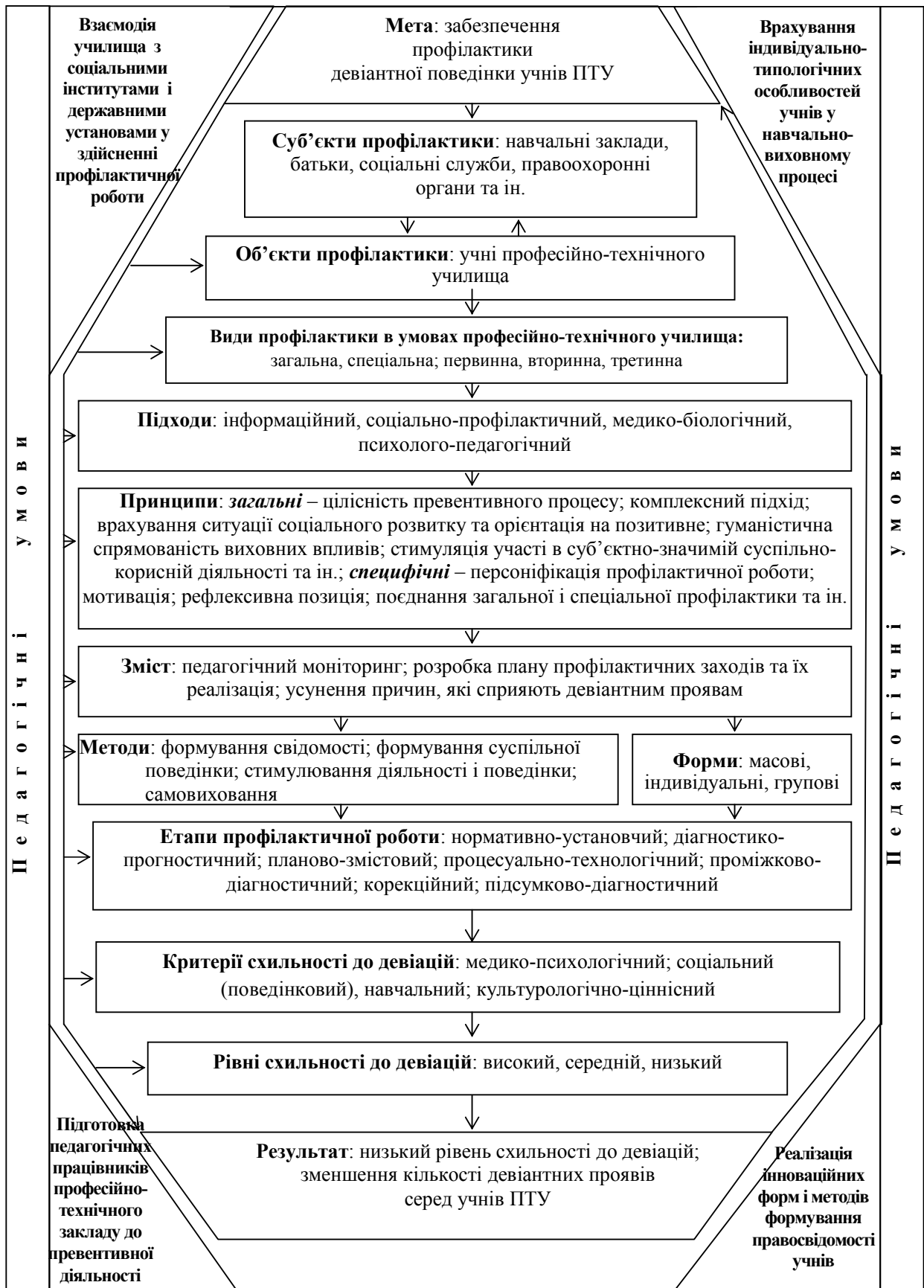

Рис. 1. Модель попередження проявів девіацій в учнів професійно-технічних училищ

Обґрунтовано, що системотвірним чинником моделі є педагогічний моніторинг, який розуміємо як цілеспрямоване, спеціально організоване, безперервне спостереження за здійсненням профілактичного процесу в ПТУ з метою прийняття і реалізації адекватних управлінських рішень на основі аналізу отриманої інформації, забезпечення корекції наявних відхилень у поведінці учнів і попередження виникнення нових.

В експериментальній роботі, яка здійснювалась поетапно (нормативно-установчий, діагностико-прогностичний, планово-змістовий, процесуально-технологічний, проміжкові-діагностичний, корекційний, підсумково-діагностичний) були задіяні 84 учні експериментальної групи (ЕГ) і 83 учні контрольної групи (КГ).

Для діагностування схильності до девіантної поведінки використовувалися наступні методи наукового дослідження: спостереження (безпосереднє та опосередковане), анкетування, тестування, бесіди, інтерв'ю, вивчення документації, біографічний метод.

Нами визначено критерії (медико-психологічний, навчальний, соціальний (поведінковий), культурологічно-ціннісний), обґрунтовано показники і виявлено рівні (високий, середній, низький), які характеризують схильність учнів ПТУ до девіантної поведінки.

Результати констатувального експерименту засвідчили, що найвищі показники схильності до девіантної поведінки виявлені за навчальним критерієм як у КГ, так і у ЕГ, відповідно – 39,8% та 40,5 %. Тобто, пропуски занять, незацікавленість навчанням є нормою для третини учнів ПТУ. Загалом, на стадії констатувального експерименту переважають високий та середній рівень схильностей учнів до девіантної поведінки, що виявляється у незадовільному навчанні, вживанні наркотичних речовин, алкогольних напоїв, використанні ненормативної лексики, намаганні бути членом неформальної деструктивної групи, скоєнні правопорушень, проступків, недостатньому реагуванні на зауваження батьків, вчителів, старших за віком.

Виявлення і аналіз відхилень у формуванні особистості учнів, а також факторів, які сприяють їх появі, дали змогу спланувати подальшу профілактичну роботу, яка полягає передусім у наданні соціально-педагогічної та психологічної допомоги учням, що повинна передувати корекції наявних у їх поведінці відхилень і попередженню виникнення нових у процесі реалізації завдань загальної і спеціальної профілактики.

Під соціально-педагогічною і психологічною допомогою учням, схильним до девіантних проявів, розуміємо комплекс заходів соціального і психолого-педагогічного характеру, що забезпечують нормальні умови і ресурси для фізичного, розумового і духовно-морального формування особистості, сприяють корекції негативних поведінкових проявів.

Виокремлено основні компоненти соціально-педагогічної і психологічної допомоги: консультативний, практичний, прогностичний.

У процесі надання соціально-педагогічної і психологічної допомоги використовувався широкий арсенал методів, форм, прийомів, засобів (інформування, метод аналогій, встановлення логічних взаємозв'язків, саморозкриття, парадоксальна інструкція, переконання, емоційне зараження, релаксація, відреагування неконструктивних емоцій, рольове програвання, аналіз ситуацій, внутрішні переговори та ін.), а також соціально-орієнтовані ігри, соціально-психологічний тренінг, соціодрама.

Оскільки значна частина учнів ПТУ приїжджає на навчання з інших місцевостей, важливою особливістю профілактичної роботи є попередження дезадаптації в нових умовах навчання, які відрізняються від шкільних, і проживання поза межами родини.

Результати експериментальної роботи дають змогу стверджувати, що не доцільно здійснювати профілактику окремих видів девіантної поведінки як самостійного процесу. Загальнопрофілактична робота повинна включати поряд із загальними завданнями і спеціальні, пов'язані з вирішенням проблеми проявів конкретних видів девіантної поведінки учнів.

У кожному освітньому закладі необхідно мати власну програму профілактики, основою якої є спрямованість на особистість учня, на формування у нього рефлексивної позиції в процесі суб'єктного включення його до профілактичних заходів.

Успішна профілактично-виховна робота з підлітками, схильними до девіантної поведінки, неможлива без спонукання їх до саморозвитку і надання їм допомоги в реалізації завдань самовиховання.

Результати першого року експериментальної роботи засвідчили стабільну позитивну динаміку, яка полягала у зниженні схильності до девіантних проявів учнів експериментальної групи, в той час як в учнів контрольної групи показники суттєво не покращилися, в окремих випадках навіть погіршилися.

У третьому розділі – **«Педагогічні умови ефективності профілактичної роботи з попередження девіантної поведінки у професійно-технічному училищі»** – обґрунтовано педагогічні умови, які забезпечують дієвість розробленої моделі попередження проявів девіацій і зумовлюють ефективність профілактичних заходів.

Особливістю нашої експериментальної роботи було те, що розроблена модель попередження проявів девіацій та обґрунтовані педагогічні умови профілактичної роботи одночасно впроваджувались у практику профілактично-виховної роботи з учнями професійно-технічних училищ.

Однією з визначених нами умов ефективності профілактичної роботи є врахування індивідуально-типологічних особливостей учнів професійно-технічних училищ, схильних до девіантної поведінки, у навчально-виховному процесі та забезпечення індивідуальної профілактично-виховної роботи. Під індивідуальною виховною роботою розуміємо систему

цілеспрямованих психолого-педагогічних заходів, сукупність форм, методів і прийомів впливу на конкретну особистість з урахуванням її індивідуально-психологічних особливостей та ступеню педагогічної занедбаності. Сутність індивідуальної роботи полягає у вирішенні проблеми, наданні підтримки і створення ситуації, що спрямовує учня до подолання життєвих перешкод.

В основу здійснення індивідуальної роботи закладено завдання корекції взаємостосунків індивіда з соціальним оточенням та з самим собою. Кінцева мета індивідуальної виховної роботи полягає в тому, щоб сформувати в учня стійку звичку дотримуватись прийнятих у суспільстві правових норм і принципів моралі. Досягти цього можна, якщо виховні цілі та завдання, що їх ставить перед собою педагог, відповідають потребам та інтересам вихованців, тобто, вони самі прагнуть досягти певного виховного ідеалу.

Чинниками, які повинні враховуватися в індивідуальній профілактичній роботі, є вікові та індивідуально-психологічні особливості.

Відомо, що підлітковий вік і початок юності розглядається як критичний, перехідний період, тобто, підлітки характеризуються підвищеною чутливістю, негативізмом, конфліктністю, прагненням до самостійності і визнання, емоційною неврівноваженістю, неадекватною самооцінкою, високою навіюваністю, недооцінкою небезпеки (ризика), агресивністю. Крім вікових особливостей, вимагають уваги індивідуально-психологічні властивості (темперамент, характер, здібності). Безперечно, до учня-холерика повинен бути зовсім інший підхід, ніж до учня-меланхоліка. Тип темпераменту не може зумовити виникнення відхилень у поведінці особистості, але, якщо засоби виховання вступають у протиріччя з властивостями темпераменту, то це цілком можливо. Це ж стосується і властивостей характеру, особливо, коли мова йде про акцентуації характеру.

У профілактичній роботі з учнями важливо враховувати і таку індивідуально-психологічну властивість як здібності. У кожної людини здібності до оволодіння конкретним видом діяльності розвинені краще, ніж до інших. Але у загальноосвітній школі всі учні вчать за однаковими програмами, які для одних учнів є занадто простими, а для інших – дуже складними. Як правило, контингент професійно-технічних училищ формується саме з тієї категорії учнів, яка в школі не відзначалася високою успішністю. Відставання в навчанні в ПТУ поступово поглиблюється і дуже швидко учні взагалі втрачають інтерес до занять, починають ігнорувати їх. Роз'яснювальної роботи зазвичай виявляється недостатньо для того, щоб учні почали краще вчитися, їм потрібна дієва допомога. На початку роботи з відстаючими учнями, як свідчать результати нашого дослідження, доцільно ставити такі завдання: ліквідувати прогалини в знаннях з програми кожного предмета; створити сприятливі умови для навчання, надати кожному учневі можливість для самовираження, досягнення успіху, вселити віру у власні сили, зосереджуючи його зусилля

спочатку на вирішенні простих завдань; внести елементи індивідуальних занять з учнями, які суттєво відстають від програми та ін. Все це сприяє досягненню позитивних результатів.

Нами встановлено, що однією з причин низької ефективності профілактики девіантної поведінки учнів ПТУ є недоліки у правовиховній роботі, тому у дослідженні значна увага була зосереджена на застосуванні інноваційних форм і методів формування правосвідомості та правової культури.

Здійснюючи правове виховання учнів, ми враховували, що воно повинно бути спрямоване на досягнення таких цілей: по-перше, забезпечувати формування необхідних правових уявлень школярів, виховувати на основі правових знань повагу до закону, розуміння необхідності його дотримання; по-друге, допомагати стримувати учнів з нестійкими моральними та правовими уявленнями від здійснення негативних вчинків і правопорушень. У першому випадку об'єктом правового виховання є всі учні; у другому – ті, для яких характерні відхилення у поведінці.

Правове виховання – це цілеспрямований процес, який передбачає надання вихованцям правових знань та формування на цій основі правової свідомості та правової поведінки законослухняного громадянина. Підґрунтям правових переконань є правові знання. Щоб діяти правомірно, необхідно знати, як поводитися, передбачати наслідки поведінки. Отримуючи правові знання, учень виробляє до них певне ставлення, яке є його емоційним зв'язком з предметами і явищами оточуючого світу і може бути позитивним, нейтральним та негативним. Переконання формуються тільки за умови, що знання перебувають у єдності з почуттями.

Отже, формування правосвідомості передбачає: оволодіння правовими знаннями (засвоєння основних правових принципів, формування правових понять); усвідомлення правових норм (їх призначення, необхідність дотримання); перетворення правових знань, переконань у практичні дії.

У здійсненні правового виховання ми опирались на загальні принципи правовиховної роботи (зв'язок правового виховання з життям, виховання особистості в колективі, опора на позитивне в особистості, поєднання високої вимогливості з повагою до учнів, єдність, систематичність і послідовність педагогічних впливів, урахування вікових особливостей) і специфічні (єдність правового і морального виховання, оперативність, поєднання переконання з примусом та ін.).

Дотримання основних принципів правовиховної роботи і використання комплексу інноваційних методів і форм (дискусії, диспути, конференції, ситуативні справи, проектна діяльність, прес-конференції, інтерактивний метод «Спрошене судове слухання», ділові та інтерактивні ігри та ін.) дозволило суттєво підвищити рівень правової свідомості і правової культури учнів.

Важливою умовою результативності профілактичної роботи з учнями ПТУ є відповідна підготовка педагогічних працівників до превентивної діяльності

Готовність фахівця до профілактики девіантної поведінки учнів професійно-технічних училищ визначаємо як особистісний стан, який передбачає наявність у суб'єкта образу, структури

дії та постійної спрямованості свідомості на його виконання. Він включає різні мотиви, орієнтовані на усвідомлення завдань, моделі ймовірної поведінки, визначення способів діяльності, адекватну оцінку майбутніх труднощів та необхідність досягнення певного результату.

Аналіз наукової літератури дозволив виділити наступні критерії готовності педагогічних працівників ПТУ до профілактичної роботи: когнітивний, емоційно-вольовий, процесуальний, діяльнісний.

Результати дослідження засвідчили необхідність підвищення рівня готовності педагогів, майстрів виробничого навчання до здійснення профілактичної роботи. З цією метою була розроблена спеціальна програма, спрямована на формування у педагогічних працівників училища готовності (психологічної, теоретичної, практичної) до роботи з учнями, схильними до девіантної поведінки. У процесі реалізації завдань програми ми використовували різні методи, форми, засоби, прийоми (круглий стіл, форум, засідання експертної групи, симпозіум, дебати, ситуаційний аналіз, метод Дельфі та ін.), що сприяло підвищенню рівня готовності педагогічних працівників до профілактичної роботи у порівнянні з початковим: (високий рівень – 18% (на початку – 4%); середній – 59% (на початку – 38%); низький – 23% (на початку – 58%); критично низький – 0% (на початку – 3%).

Здійснення профілактичної роботи з попередження девіантної поведінки у професійно-технічних училищах повинно мати комплексний характер і реалізовуватися на основі взаємодії училища з соціальними інститутами і державними установами, що вважаємо важливою умовою її ефективності. Основні аспекти взаємодії: управлінсько-координаційний, інформаційний, комунікативний, змістовий, суб'єктно-дієвий. У процесі взаємодії, в залежності від пріоритету завдань, які вирішуються, та чи інша організація повинна брати на себе функцію управління і координації процесу організації роботи з дітьми, які мають відхилення у поведінці. На сьогоднішній день, як показує практика, цю функцію найдоцільніше виконувати навчальному закладові. Оскільки особливістю навчально-виховного процесу в ПТУ є залучення до нього не тільки педагогів, психолога, медичного працівника, але й майстрів виробничого навчання, вихователів, взаємодія суб'єктів профілактики повинна забезпечуватися, в першу чергу, на рівні самого навчального закладу.

Суть взаємодії суб'єктів профілактичного процесу полягає в тому, що всі інституції повинні бути зацікавлені у вивченні підлітка, схильного до девіацій, розвиткові в нього позитивних якостей, попередженні можливих відхилень у поведінці, а якщо вони виникли – їх корекції. Основою такої взаємодії є принципи взаємної довіри і поваги, підтримки і допомоги, терпіння і терпимості по відношенню один до одного. Це допомагає об'єднати спільні зусилля у створенні таких умов, які сприятимуть формуванню в учня якостей, необхідних для подолання труднощів,

що виникли, самокорекції поведінки, самореабілітації в кризових ситуаціях, самовизначенні та самореалізації свого внутрішнього потенціалу.

Найбільш ефективним є співробітницький тип взаємодії, який характеризується об'єктивними знаннями, доброзичливими і демократичними взаємовідносинами, активністю всіх учасників, спільно усвідомленими і прийнятими діями, позитивним взаємним впливом.

Взаємодія всіх соціальних інститутів, залучених до профілактичної діяльності, повинна здійснюватися з позицій гуманізму. Це означає: визнання цінності кожного учня як особистості, повага до людської гідності, незалежно від того, наскільки його поведінка відповідає загальноприйнятим нормам; визнання учня суб'єктом права, що передбачає дотримання і забезпечення його прав при здійсненні будь-яких дій, спрямованих на нього; гуманізацію ставлення державних структур, всього суспільства до неповнолітніх, що передбачає увагу до їх інтересів, забезпечення їх потреб.

У нашій профілактичній роботі ми розглядали взаємодію суб'єктів як цілісну систему, координуючим центром якої був навчальний заклад. Профілактична робота здійснювалася навчальним закладом у взаємодії з родиною, працівниками соціальних служб, правоохоронних органів, громадськими організаціями.

Реалізація обґрунтованої нами моделі профілактики девіантної поведінки учнів ПТУ та педагогічних умов, які забезпечили її дієвість, зумовила позитивні зміни в показниках схильності до девіацій учнів.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика показників схильності до девіантної поведінки учнів експериментальної групи на початок та кінець експерименту

Критерії	Групи	Рівні					
		високий	у %	середній	у %	низький	у %
Медико-психологічний	ЕК	31	36,9	39	46,5	14	16,7
	ЕФ	19	22,6	41	48,8	24	28,6
Навчальний	ЕК	34	40,5	40	47,5	10	12,0
	ЕФ	12	14,0	50	60,0	22	26,0
Соціальний (поведінковий)	ЕК	32	38,0	38	45,3	14	16,7
	ЕФ	8	10,0	51	61,0	25	29,0
Культурологічно-ціннісний	ЕК	32	38,6	40	47,5	12	13,0
	ЕФ	21	25,0	45	53,6	18	21,4

Результати експериментального дослідження засвідчують (табл. 1), що зміни відбулися і в контрольній, і в експериментальній групі. Але в експериментальній групі показники позитивних змін є значно вищими. Загалом, відсоток учнів, у яких виявилася схильність до девіантної

поведінки за визначеними критеріями, за високим рівнем зменшився на 20,6 та збільшився за середнім рівнем – на 9,2, за низьким – на 11, 4.

ВИСНОВКИ

1. Складні процеси, які відбуваються в період трансформації українського суспільства в політичному, соціальному, економічному, духовному житті зумовили зростання різних девіантних проявів серед дорослих і молоді. Поведінкові відхилення серед неповнолітніх (бродяжництво, проституція, правопорушення, алкоголізм, токсикоманія, наркоманія) набули значного розповсюдження, про що свідчать результати досліджень, здійснених провідними вітчизняними вченими. Поширюються нові види злочинів, які раніше були притаманні здебільшого дорослим. До них відносяться: торгівля наркотиками, розбійні напади, комп'ютерні злочини, рекет та інші.

Результати аналізу науково-методичної літератури засвідчують, що питання профілактики девіантної поведінки неповнолітніх досліджуються зарубіжними і вітчизняними вченими (П. Вест, О. Джужа, А. Дойч, І. Запорожан, І. Ковчина, А. Коен, Н. Максимова, Г. Міньковський, Р. Овчарова, В. Оржеховська, В. Синьов, В. Тюріна, Т. Федорченко, М. Фіцула та ін.). Ними виявлені основні причини девіантної поведінки, проаналізовано її сутність як відхилення від прийнятих в даному суспільстві, соціальному середовищі, найближчому оточенні соціально-моральних цінностей, порушення процесу засвоєння та відтворення цих норм і цінностей, а також саморозвитку і самореалізації особистості в тому суспільстві, до якого вона належить.

2. У процесі дослідження з'ясовано, що значна частина учнів з девіантною поведінкою є вихованцями професійно-технічних училищ. Деякі з них тривалий час перебували в неблагополучних родинах або є дітьми-сиротами. Їм властива відсутність досвіду моральної поведінки, неадекватність самооцінки, примітивні уявлення про соціальні цінності, неправильне ставлення до системи моральних і правових норм.

Відхилення у поведінці учнів ПТУ проявляються як: особливості нервових процесів, які впливають на поведінку (підвищена активність, імпульсивність, афективність); соціально обумовлені властивості і риси характеру (неорганізованість, впертість, агресивність); низька загальна культура (незнання і недотримання моральних норм і правил поведінки, безвідповідальність); шкідливі звички (паління, вживання алкоголю, наркотиків, захоплення азартними іграми). Це, безперечно, особлива група молоді, якій притаманні раннє професійне самовизначення, прагнення до самостійності і, водночас, емоційна нестабільність, суперечливість ціннісних установок. Таким чином, необхідність профілактики девіантної поведінки серед учнів ПТУ обумовлена їх психологічною, фізіологічною, соціальною несформованістю, труднощами адаптації в освітньому середовищі професійно-технічного училища.

3. Профілактику девіантної поведінки учнів розглядаємо як систему комплексних заходів, які здійснюються державними і громадськими організаціями і спрямовані, по-перше, на виявлення і ліквідацію причин, що негативно впливають на розвиток особистості неповнолітніх, по-друге, на забезпечення корекції наявних відхилень і попередження подальшої соціальної деформації особистості.

Нами розроблена й апробована структурно-функціональна модель попередження проявів девіацій в учнів професійно-технічних училищ, яка містить мету, об'єкти і суб'єкти профілактики, види профілактики; наукові підходи; загальні і спеціальні закономірності, принципи, зміст; методи, форми, засоби профілактичної роботи; етапи; критерії і рівні схильності до девіацій; результат. Системотвірним чинником моделі є педагогічний моніторинг.

Обґрунтовано алгоритм педагогічного моніторингу, який включає 7 етапів: нормативно-установчий; діагностично-прогностичний; планово-змістовий; процесуально-технологічний; проміжково-діагностичний; корекційний; заключно-діагностичний.

Виявлено і конкретизовано критерії і показники рівнів схильності учнів професійно-технічних училищ до девіантних проявів (медико-психологічний, соціальний (поведінковий), навчальний, культурологічно-ціннісний), на основі яких визначено 3 рівні схильності учнів до девіантної поведінки: низький, середній, високий.

4. Встановлено, що у процесі профілактичної роботи повинні одночасно вирішуватися завдання загальної і спеціальної превенції. Першочерговим завданням профілактичної роботи в ПТУ, яке зумовлене специфічним контингентом учнів, є надання соціально-педагогічної і психологічної допомоги учням, схильним до девіацій (комплекс заходів соціального і психолого-педагогічного характеру, що забезпечують умови і ресурси для фізичного, розумового і духовно-морального формування особистості, сприяють корекції негативних поведінкових проявів, нейтралізації негативних впливів). Виокремлено компоненти соціально-педагогічної і психологічної допомоги: консультативний, практичний, прогностичний. У процесі надання соціально-педагогічної і психологічної допомоги використовувався широкий арсенал методів, форм, прийомів (метод аналогій, інформування, встановлення логічних взаємозв'язків, саморозкриття, парадоксальна інструкція, переконання, емоційне зараження, релаксація, відреагування неконструктивних емоцій, рольове програння, аналіз ситуацій та ін.), а також соціально-орієнтовані ігри, соціально-психологічний тренінг, соціодрама. Важливою особливістю профілактичної роботи в ПТУ є також попередження дезадаптації учнів внаслідок труднощів пристосування до нових умов навчально-виховного процесу, які суттєво відрізняються від шкільних, і перебування більшості учнів поза межами родини.

5. Визначено та експериментально перевірено сукупність педагогічних умов, які сприяють ефективності профілактики девіантної поведінки учнів: врахування індивідуально-типологічних властивостей учнів у профілактично-виховній роботі; реалізація інноваційних форм і методів

формування правосвідомості учнів; підготовка педагогічних працівників професійно-технічного закладу до превентивної діяльності; чітка взаємодія училища з соціальними інститутами і державними установами у здійсненні профілактичної роботи. Врахування у навчально-виховному процесі індивідуальних та вікових особливостей учнів, психічних якостей, соціального походження та середовища проживання забезпечило індивідуальний підхід у профілактико-виховній роботі. Формування правосвідомості учнів передбачало використання інноваційних форм і методів роботи: дискусії, прес-конференції, ситуативних вправ, виготовлення проектів, інтерактивного методу «Спрощене судове слухання», інтерактивних ігор. Підготовка педагогічних працівників професійно-технічного закладу до превентивної діяльності відбувалася за спеціально розробленою програмою, яка реалізовувалася із застосуванням круглих столів, симпозіумів, дебатів, ситуаційного аналізу, методу Дельфі. Чітка взаємодія училища з соціальними інститутами і державними установами у проведенні профілактичної роботи здійснювалася з позицій гуманізму. Професійно-технічний заклад став координуючим центром взаємодії родини, працівників соціальних служб, правоохоронних органів, громадських організацій.

6. Узагальнені результати експериментальної роботи підтвердили функціональність розробленої моделі профілактики девіантної поведінки учнів професійно-технічних училищ та дієвість обґрунтованих педагогічних умов. Після проведення відповідної профілактичної роботи в експериментальній групі виявлено суттєві позитивні зміни за всіма показниками, в той час як в контрольній групі відбулися порівняно незначні позитивні зміни. Загалом, відсоток учнів, схильних до девіантної поведінки за визначеними нами критеріями, а високим рівнем зменшився на 20,6, та збільшився за середнім рівнем – на 9,2, за низьким – на 11, 4.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми профілактики девіантної поведінки учнів професійно-технічних училищ. Подальшого вивчення вимагають питання вдосконалення законодавства стосовно протиправної поведінки неповнолітніх, необхідності органічного поєднання покарання з соціально-правовим захистом; питання професійної підготовки кадрів для роботи з неповнолітніми, схильними до девіантної поведінки та інші.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації

1. Товканець О. С. Система профілактики девіантної поведінки неповнолітніх в Російській Федерації : [монографія] / І. В. Козубовська, Н. А. Зобенько, О. С. Товканець. – Ужгород : ФОП Бреза А. Е., 2011. – 160 с.

2. Товканець О. С. Соціальна робота в системі освіти: [монографія] // І. В. Козубовська, О. С. Товканець. – Ужгород : В-во «Бреза», 2012. – 275 с.

3. Товканець О. С. Правове виховання в системі профілактики правопорушень неповнолітніх / О. С. Товканець // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. – Ужгород, 2008. – Вип. 12 – 13. – С.172 – 174.

4. Товканець О. С. Роль спостереження у вивченні особистості неповнолітніх, які мають відхилення у поведінці / О. Товканець // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. – Ужгород, 2008. – Вип. 15. – С.157 – 159.

5. Товканець О. С. Питання профілактики девіантної поведінки учнів професійно-технічних училищ // О. Товканець // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. – Ужгород, 2009. – Вип. 17. – С. 192 – 193.

6. Товканець О. С. Девіантна поведінка як соціально-психологічна та педагогічна проблема / О. С.Товканець // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2010. – С.74 – 83.

7. Товканець О. С. Врахування індивідуально-психологічних властивостей учнів професійно-технічних училищ у корекційно-виховній роботі / О. С. Товканець // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. – Ужгород, 2011. – Вип. 20. – С.150 –152.

8. Товканець О. С. Принципи профілактичної роботи з учнями, схильними до девіантної поведінки / Оксана Сергіївна Товканець // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. – Ужгород, 2011. – Вип. 21. – С. 197 – 199.

9. Товканець О. С. Цінності молодіжної субкультури в контексті поведінки учнів професійно-технічних навчальних закладів / Оксана Товканець // Молодь і ринок. – 2011. – № 9 (80). – С. 127 – 130.

10. Товканець О. С. Профілактика девіантної поведінки у системі соціалізації учнів професійно-технічних училищ / О. С. Товканець // Вісник Черкаського університету. Серія : Педагогічні науки. – Черкаси, 2011. – Вип. 206. – С.154 – 156.

11. Товканець О. С. Молодіжна субкультура і девіантна поведінка / Оксана Сергіївна Товканець // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. – Ужгород, 2011. – Вип. 22. – С. 170 – 172.

12. Товканець О. С. Розвиток професійно-технічної освіти в Україні / Оксана Сергіївна Товканець // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. – Ужгород, 2011. – Вип. 23. – С. 183 – 185.

13. Товканець О. С. Педагогічний моніторинг у профілактиці девіантної поведінки учнів професійно-технічних навчальних закладів / Оксана Товканець // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2011. – № 5. – С. 166 – 173.

Опубліковані праці апробаційного характеру

14. Товканець О. С. Консультативна робота психологічної служби навчального закладу з учнями, схильними до девіацій / О. Товканець // Соціально-профілактична робота з попередження насильства серед дітей та молоді: матеріали доповідей та повідомлень Міжнародного науково-практичного семінару / За ред. Козубовської І. В. – Ужгород, 2009. – С. 80 – 82.

15. Товканець О. С. Проблема девіантної поведінки неповнолітніх / О. Товканець // Підготовка соціальних працівників до роботи з дітьми групи «ризик»: матеріали доповідей та повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції / За ред. Козубовської І. В. – Ужгород, 2009. – С. 85 – 87.

16. Товканець О. С. Вплив типу емоційної спрямованості особистості вчителя на ефективність професійної діяльності / О. С. Товканець // Проблеми становлення та самореалізації творчої особистості майбутніх фахівців гуманітарного спрямування: зміст, форми та методи підготовки: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Хмельницький, 14–15 травня 2010 року. – Хмельницький: ХНУ, 2010. – С.130 – 131.

17. Товканець О. С. Психолого-педагогічна допомога важковиховуваним дітям / О. С.Товканець // Психологічна та психотерапевтична допомога дітям та молоді: матеріали доповідей та повідомлень VII обласної науково-практичної конференції. Ужгород, 5 червня 2010 року. – Ужгород: Гражда, 2010. – С. 64 – 68.

18. Товканець О. С. Особливості підготовки соціальних працівників до роботи з неповнолітніми правопорушниками у Великій Британії / О. С. Товканець // Актуальні проблеми підготовки фахівців до роботи з соціально дезадаптованими і маргінальними групами населення: збірка тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції. – Вип. 1. – Херсон: ПП Вишемирський, 2010. – С. 90 – 93.

19. Товканець О. С. Профілактичні заходи у попередженні девіантної поведінки неповнолітніх / О. Товканець // Сучасний соціокультурний простір – 2010: матеріали сьомої Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції 20–22 вересня 2010. – Частина 2. – Київ, 2010. – С. 56 – 59.

20. Товканець О. С. Профілактика девіантної поведінки як засіб формування здорового способу життя / Оксана Сергіївна Товканець // Управління в освіті: Збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції (14–16 квітня 2011) / Від. ред. Л. Д. Кизименко. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. – С. 315 – 316.

21. Товканець О. С. Правове виховання як важлива умова профілактики девіантної поведінки учнівської молоді / О. С. Товканець // Правова освіта перед викликами сучасності: матеріали

Всеукраїнського міжвузівського соціально-правового семінару, 26 травня 2011 року. – Київ, 2011. – С. 31 – 32.

22. Товканець О. С. Психолого-педагогічна підтримка учнів професійно-технічних навчальних закладів в системі профілактики девіантної поведінки / О. С. Товканець // *Materialy VII Mezinarodni vedecko-prakticka konference “Aplikovane vedecke novinky – 2011 27.07.2011–05.08.2011. Dil 4. Pedagogika / Hudba a zivot / – Praha: Publishing House “ Education end Science” s.r.o. – S. 52 – 55.*

23. Товканець О. С. Основні напрямки профілактичної роботи навчальних закладів з учнями, схильними до девіантної поведінки // О. С. Товканець // *Соціальна робота і підготовка фахівців у світлі вимог Болонської системи : матеріали доповідей та повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції (Ужгород, 22 вересня 2011 року) / за ред. І. В. Козубовської. – Ужгород, 2011. – С. 73 – 74.*

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати

24. Товканець О. С. Вивчення неповнолітніх, схильних до девіантної поведінки, в процесі профілактичної роботи : [методичні рекомендації] / Оксана Сергіївна Товканець. – Ужгород : УжНУ – 2011. – 20 с.

25. Товканець О. С. Взаємодія соціальних інститутів у профілактичній роботі з молоддю : [методичні рекомендації] / Оксана Сергіївна Товканець. – Ужгород : УжНУ, 2011. – 28 с.

26. Товканець О. С. Педагогічні умови ефективності профілактичної роботи в професійно-технічному училищі : [методичні рекомендації] / Оксана Сергіївна Товканець. – Ужгород : УжНУ, 2012. – 62 с.

АНОТАЦІЇ

Товканець О. С. Педагогічні умови профілактики девіантної поведінки учнів професійно-технічних училищ. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України – Тернопіль, 2012.

У дисертації досліджено проблему профілактики девіантної поведінки учнів професійно-технічних училищ. Розкрито суть понять «девіантна поведінка», «профілактика девіантної поведінки», охарактеризовано особливості девіантних проявів учнів професійно-технічних закладів, проаналізовано основні наукові підходи до профілактики девіантної поведінки. Розроблено і апробовано модель попередження проявів девіацій в учнів професійно-технічних училищ, системотвірним чинником якої є педагогічний моніторинг, визначено сукупність

педагогічних умов, дотримання яких забезпечує ефективність профілактичної роботи (врахування індивідуальних особливостей учнів, формування правосвідомості учнів у процесі правового виховання, підготовка педагогічних працівників до профілактичної роботи, взаємодія соціальних інститутів у забезпеченні профілактики девіантної поведінки). Визначено критерії і показники рівнів схильності учнів ПТУ до девіантних проявів.

Ключові слова: девіантна поведінка, профілактика, педагогічний моніторинг, модель попередження проявів девіацій, педагогічні умови, учні професійно-технічних училищ.

Товканець О.С. Педагогические условия профилактики девиантного поведения учащихся профессионально-технических училищ. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, Министерство образования и науки, молодежи и спорта Украины. – Тернополь, 2012.

Диссертационное исследование посвящено проблеме профилактики девиантного поведения учащихся профессионально-технических училищ.

В диссертации раскрыта сущность девиантного поведения, которое рассматривается как отклонение от общепринятых в данном обществе, социальной среде, ближайшем окружении социально-моральных норм и ценностей, нарушение процесса усвоения и использования этих норм.

Проявления девиантного поведения являются особенно опасными в подростковом возрасте, поскольку могут обусловить дальнейшую социальную деформацию личности в случае несвоевременного реагирования со стороны педагогов, родителей, правоохранительных органов.

В процессе исследования установлено, что значительная часть несовершеннолетних, склонных к девиантному поведению, обучается в системе профессионально-технического образования и может рассматриваться как специфическая категория учащихся. Большинство из них воспитываются в неблагополучных семьях, отчислены из общеобразовательных школ из-за неуспеваемости и неудовлетворительного поведения, им трудно адаптироваться к условиям обучения и воспитания в ПТУ, проживанию вдали от семьи. Отклонения в поведении учащихся проявляются как: особенности отдельных психических процессов (повышенная импульсивность, аффективность); социально обусловленные свойства личности и черты характера (агрессивность, неорганизованность, упрямство); низкий уровень общей культуры (незнание и несоблюдение нравственных норм и правил поведения, безответственность); вредные привычки (курение, употребление алкоголя, наркотиков). Таким образом, необходимость профилактики девиантного

поведения учащихся ПТУ обусловлена их психологической, физиологической, социальной несформированностью, дезадаптацией.

Раскрыта сущность профилактики как системы комплексных мероприятий, которые осуществляются государственными и общественными организациями и направлены на выявление и ликвидацию причин, отрицательно влияющих на здоровье и развитие личности несовершеннолетних и способствующих совершению правонарушений.

Проанализированы основные виды профилактики (социальная, педагогическая, психологическая, медицинская, виктимная) и научные подходы к осуществлению профилактических мероприятий (информационный, социально-профилактический, медико-биологический, психолого-педагогический).

Разработана и апробирована модель предупреждения выявления девиаций в учащихся ПТУ, которая включает: цель; субъекты и объекты профилактики; виды; научные подходы; закономерности и принципы; содержание; методы; формы; этапы осуществления профилактической деятельности; уровни склонности к девиантным проявлениям; результат.

Обоснована роль педагогического мониторинга как системообразующего фактора модели профилактической деятельности. Основными функциями педагогического мониторинга являются: ориентировочно-информационная, конструктивно-культурологическая, организационно-деятельностная, коррекционная, системообразующая. Выявлены критерии и показатели (медико-психологический, социальный, учебный, культурологически-ценностный) склонности учащихся ПТУ к девиантному поведению, определены уровни (высокий, средний, низкий).

Доказано, что разработанная модель профилактики девиантного поведения учащихся ПТУ может быть успешно реализована при соблюдении определённых педагогических условий: учёте индивидуально-психологических особенностей учащихся; формировании правосознания в процессе правового воспитания; подготовке педагогического коллектива учебного заведения к осуществлению профилактической работы; взаимодействию учебного заведения с другими социальными институтами в осуществлении задач профилактики.

Ключевые слова: девиантное поведение, профилактика, педагогический мониторинг, модель предупреждения проявлений девиаций, педагогические условия, учащиеся профессионально-технических училищ.

Tovkanets O.S. Pedagogical conditions of deviative behaviour prevention among the pupils of vocational schools. – Manuscript.

Scientific thesis for the Degree of the Candidate of Pedagogical Sciences in the speciality 13.00.04 – Theory and Methods of Professional Education. – Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk, Ministry of Education, Youth and Sports of Ukraine. – Ternopil, 2012.

The thesis is devoted to the investigation of the problem of deviations. The main scientific approaches to the problem of the deviative behavior and the preventive work with the pupils have been revealed. The analysis of deviative behavior of the pupils of vocational schools is done and the model of preventive work is proposed. The dominative role of pedagogical monitoring as a part of model is underlined.

The peculiarities of the content, forms and methods of preventive work with the pupils of vocational schools are considered.

The conducted research shows that the developed model of the preventive work with the pupils of vocational schools being realized within the defined pedagogical conditions is effective.

Key words: deviations, prevention, pedagogical monitoring, model of prevention, pedagogical conditions, pupils of vocational schools.